

UOT 745/749

Laura Sadıqova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Az-1065, Bakı, İnşaatçılar prospekti 39
E-mail: lauret-91@mail.ru

AZƏRBAYCAN MİLLİ QADIN GEYİMLƏRİNİN KOMPOZİSIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Məqalə Azərbaycan milli qadın geyimlərinin kompozisiya xüsusiyyətlərinə həsr olunub. Aparılan tədqiqatlar və əldə olunmuş məlumatlar bunu göstərir ki, Azərbaycanın geyim formaları zəngin dəyərlərə malikdir. Bölgələr üzrə geyimlərin müxtəlifliyi və maddi-mədəniyyəti müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: Geyim, rəng, mədəniyyət, kompozisiya, forma, bölgə, biçim, dekorativlik.

Azərbaycan milli geyimləri tarixi etnoqrafik bölgələr üzrə əsasən kişi, qadın və uşaq geyimləri olmaqla üç qrupa ayrılır. Azərbaycanda ənənəvi qadın geyimləri özünün rəng əlvanlığı, biçim tərzii və tikiliş üslubunun mürəkkəbliyi eləcə də tip və formalarının müxtəlifliyi ilə seçilir. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrinin əhalisinin ənənəvi qadın geyimlərində lokal, məhəlli xüsusiyyətlər, bölgələrə məxsus detallar və ştrixlər az və ya çox dərəcədə özünü göstərsədə bütövlükdə bu geyimlər ümumi cəhətləri ilə diqqəti cəlb edirdi. Başqa sözlə desək milli geyimlərimizin oxşar və fərqli cəhətlərinin olmasına baxmayaraq onlar tam ümumazərbaycan səciyyəsi daşıyırdı. Azərbaycan milli geyimlərinin bölgələr üzrə bölünməsi, oxşar və fərqli xüsusiyyətlərə malik olması XVIII əsrdə Azərbaycan daxilində müxtəlif xanlıqların yaranması ilə əlqədar olmuşdur. Xanlıqlar əsasən müxtəlif coğrafi bölgələrdə yerləşirdilər ki, bu da bilavasitə özünü geyimlərin forma, biçim və digər xüsusiyyətlərində göstərmiş olurdu. Milli qadın geyimlərimiz əsasən iki hissədən ibarət idi: "alt paltar" və "üst paltar". Qadın alt paltarları - alt köynəyi (bölgələrimizdə ona "can köynəyi" deyirlər), cüt balaq (taylı tuman) və darbalaqdan ibarət olmuşdur. Qadın alt köynəyi pambıq və ipək parçalardan tikilirdi. Cüt balaq tünd rəngli parçalardan iki ayrıca balaq kimi biçilib xistəklə birləşdirilirdi. Darbalaq bədənə kip yapışan geyim olub, taylı tumanın altından geyilirdi. Darbalaq əsasən Şəki-Zaqatala, Naxçıvan, Abşeron bölgəsinin yaşlı əhalisinin geyim komplektində yer tuturdu. Naxçıvan bölgəsində darbalaq "Topuqluq" adı ilə məşhur idi. Azərbaycan qadın alt geyim komplektinə daxil edilən "Çaxçur" əsasən varlı və kübar ailələrin geyimi kimi mövcud olmuşdur. Ayağı büzməli şalvarı xatırladan bu geyim növü Yaxın və Orta Şərq ölkələrindən gəlmişdir. Bu geyim növü Gəncə-Qazax, Naxçıvan, Abşeron, Şirvan bölgələrində daha çox istifadə olunurdu.

"Arxalıq" bölgələr üzrə ayırdıqda əsas fərqli xüsusiyyətlərə malik olan geyim növü hesab edilirdi. Arxalıqlar əsasən bel kəsimi formasına, qollarının görünüşünə görə fərqlənirdi. Bel kəsimi formasına görə arxalıqlar üç qrupa bölünürdü: Gəncə-Qarabağ; Naxçıvan, İrəvan, Lənkaran, Şəki, Qazax; Bakı, Şirvan, Borçalı, Kürdəmir. Qollarının formasına görə fərqlənən arxalıqlar isə dörd qrupa bölünürdü: Bakı-Şəki; Gəncə-Qarabağ; Lənkaran, Naxçıvan, Şamaxı, İrəvan; Qazax-Borçalı. Azərbaycanın Qərb bölgəsində qeydə alınmış əlcəkli arxalıqlar gövdə və qollardan ibarət biçilib, astarlı tikilirdi. Ətəksiz olub, yaxası açıq, ətək yanlarında isə 20-25 sm ölçüdə çapıq qoyulurdu. Qadın arxalıqları eyni zamanda yaxa kəsimi quruluşuna görə bölgələr üzrə lokal xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi. Qadın arxalıqlarının yaxa kəsimi düz yaxa, düzbucaqlı, oymalı olmaqla bir birindən fərqlənirdi. Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq Azərbaycan milli geyimlərini bölgələr üzrə təsnif edərək onların oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxartmaq mümkündür.

Şəki geyimləri - ləbbadə, tuman, eşmək, çaxçur, örpək, arxalıqdan və s ibarətdir. Tuman-əsasən atlasdan tikilir, bağ yeri olmaqla ətəyinə başqa parçadan qat payı verilir. Şəki qadın alt tumanı biçim etibarilə üst tumana bənzəyirdi. Altı "taxta"dan ibarət biçilməklə çitdən tikilirdi. Balaqlarının enli olmasına baxmayaraq, tumanın parçasına miyança tikilirdi. Bu tip tuman növü Azərbaycanın əksər bölgələrində "genbalaq" tuman adı ilə tanınırdı. Şəki qadın alt köynəyi qanovuzdan tikilib, biçim etibarilə Gəncə köynəyini xatırladır. Qatlama üsulu ilə biçildiyindən onun çiyini tikişsiz olub, qol altına "xiştək" tikilirdi. Şəki qadınlarının üst köynəyinin qoluna dirsəyədək əyri xətt boyunca, sonra isə biləyə qədər düz xətt boyunca əlavə parça verilir. Bunun sayəsində onun qolu qismən genişləndirilirdi. Köynəyin bu növü "ləbbadə köynək" adlanırdı. Ləbbadə-məxmər tafta, qanovuzdan tikilmiş üst qadın geyimidir, astarlıdır. Digər adı lavadadır. İki qabaq, bir arxa hissə və iki qoldan ibarət biçilirdi. Qol və boy ölçüləri müxtəlif olur. Qol altında iri yarıq qoyulur. Yan tikişlərində çapıq və parça çıxıntısı olurdu. Bu çapıq və çıxıntılar ölçülərinə görə dəyişkən olurlar. Ətək yaxa kəsimi və qol ağzı boyunca fərqli ölçüdə bafta tikilir, bəzisi düyməsiz bəziləri isə yaxa boyunca tikilmiş ilgəklərdən keçirilən qaytanlar vasitəsilə bağlanır.

Şamaxı geyimlərində - müxtəlif rənglərdən istifadə edilirdi bu da çox güman ki, Şamaxının təbiəti ilə əlaqədar idi. Bu geyimlərdə əsasən sadəlik, pərakəndəlik hiss olunsa da kübar geyimlərində zəriflik zənginlik hiss olunurdu. Şamaxı geyimlərində bəzək elementləri və tikmələrə az-az rast gəlinirdi. Burada da arxalıqdan, üst köynək, çəpkən, ləbbadə və s. istifadə edilirdi. Üst köynəyi üçbucaq formalı yaxa kəsiminə malik olub, çəpkənin yanlarına bədən aşağı genişlik vermək üçün üçbucaq formalı əlavə parçalardan istifadə olunurdu. Bu geyimlərdə geyim elementləri əl işi olaraq çox səliqəli işlənərdi. Şamaxıda varlı qadınların geydiyi ləbbadənin qollarına çox vaxt xəz haşiyə tikilir, yan çapığının genişliyini təmin etmək üçün onun kənarına üçbucaq formalı parça kəsimi çıxıntı əlavə edilmiş. Onu xüsusi olaraq tikilmiş "ləbbadə köynəyi"nin üstündən geyirmişlər.

Bakı geyimləri - Şəki və Şamaxı geyimləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Geyimlərdə bənövşəyi və innabı rənglərin olmasına baxmayaraq, ağ və tünd mavi rənglər üstünlük təşkil edirdi. Paltarın hansı rəngdə olmasından aslı olmayaraq kənar bəzək və tikmələrində mavi və qızılı-sarı rənglərdən istifadə edilirdi. Beləliklə Bakı geyimlərində insanlar təbiət rənglərinə - ağ, mavi, qızılı-sarı, qum rənglərinə üstünlük verirdilər. Bakı geyimlərində tirmə parçadan bol-bol istifadə edilməsi Abşeron iqlimi ilə əlaqədar idi. Bakı qadınlarının üst çiyin geyimi "çəpkənimtənə" adı çəpkəndən o qədər də fərqlənmirdi. Bakı qadın arxalıqlarının əsas xarakterik xüsusiyyəti yaxa kəsiyi ilə xarakterizə olunurdu. Arxalığın yaxa kəsiyi düzbucaqlı formada olur, arxalığın qolları dirsəkdən bir qədər yuxarı tikilən qolçaqları da çox vaxt düzbucaqlı formada kəsilirdi. Bakı arxalıqları həmçinin sadə biçimi ilə də seçilirdilər. Qadın arxalıqları sadə tikilsədə dirsəkdən başlamış qondarma qolçaqla tamamlanırdı. Bu qolçaqların tikilişində bəzən başqa materiallardan istifadə edilirdi.

Naxçıvan geyimləri - arxalıq, küləcə, köynək, tuman, çəpkən və digər elementlərdən ibarət olmuşdur. Qadın üst geyim növlərinin əsas elementlərindən biri üst köynək idi. Naxçıvanın dağlıq hissəsində əsasən uzun əmək köynək geniş yayılmışdır. Dizdən aşağı topuğa qədər çatan belə köynəyin biçim üslubunda fərq olmasa da həm uzunluğu həm də ətəklərinin getdikcə genəlməsi ilə fərqlənirdi. Köynəyin uzunluğu yaşlı qadınlarda yarım arşın (45sm-dən 55 sm-dək) hüdudunda olurdu. Belə köynəklərdə uzunluq nəzərə alınaraq yan çapıqlar daha böyük kəsilirdi. Naxçıvan bölgəsində belə köynəklər "Oyma" adlanırdı. Naxçıvan qadınları eyni zamanda çəpkən-köynək adlanan üst geyiminədə üstünlük verirdilər. Çəpkən-əsasən qollarının quruluşuna görə fərqlənən üst qadın geyimi idi. Uzunqol və sallanma qol növləri daha çox müşahidə olunurdu. Naxçıvan ərazisində əsasən uzunqol çəpkəndən istifadə olunurdu.

İrəvan geyimləri - az sayda toplanmış məlumatlara əsasən demək olar ki, İrəvan qadın geyimi köynək, tuman və uzunqol arxalıqdan ibarətdir. Tuman və arxalıq Naxçıvanda olduğu kimidir, köynəy isə fərqlidir. Yaxası oyma formalı kəsimə malik, yaxasının kənarlarına haşiyə tikilirdi. İrəvan qadınlarının alt köynəyi dizdən bir qədər yuxarı olub, qolu uzun, düz xişdəkli tikiləmiş. Davamlı olmaq üçün alt köynəyin yaxasına bir qarış enində ikinci qatın qoyulması dəb halını almışdır. Bəzən xişdək uzun biçildiyindən qol altından başlayıb ətəyədək uzanır və bununla köynəyin gövdəsini genişləndirməyə imkan verirdi. İrəvan qadınlarının alt köynəyi çox vaxt ağdan, bəzən də güllü çit və ya kətandan tikilərdi. İrəvanda geyinilən uzun ətkli üst köynəyin ön tərəfi 3 hissə parçadan ibarət biçilib tikiləmiş. Göbəyin altına qədər olan birinci hissə ensiz, ikinci və üçüncü hissələrin hər biri əvvəlkindən bir qədər gen götürülərək büzmələnirmiş. Köynəyin ikinci və üçüncü hissələrini birləşdirən tikişin üzərinə, adətən "ətəklilik" tikilərdi.

Gəncə-Qazax, Qarabağ bölgələrin geyim dəstləri bir-birindən çox da fərqlənmirlər. Bu geyim dəstləri də digər bölgələrdə olduğu kimi ansambl təşkil edir. Üst tumanı və üst çiyin geyimi ya eyni rəngdə ya da oxşar rənglərdə köynək isə bunlara nisbətən açıq və parlaq rənglərdə tikilirdi. Qarabağ bölgəsində üst çiyin

geyimi olan çəpkənin sallamaqol variantı istifadə olunurdu. Sallamaqol çəpkəndə qollar qondarma olaraq çiyin tikilişlərinin üstünə tikilir, ucları əlcək və qolçaqla tamamlanırdı. Bir qayda olaraq çəpkənin qoltuqdan dirsəyə və biləkdən barmaq uclarına qədər olan hissəsi açıq saxlanırdı. Bu bölgədə pullu çəpkəndən də istifadə edilirdi. Biçimi çəpkənlə eyni formada olmağına baxmayaraq qolsuz tikilirdi. Baharı-bu bölgədə geniş istifadə olunan çox bəzəkli üst geyimidir. Tünd qırmızı, moruğu rəngli məxmərdən tikilir, qolları düz, uzunluğu dirsəyə qədərdir. Bel xəttindən əlavə büzməli əmək tikilir və hər ətəkdə kəsmə cib qoyulurdu. Yaxa, qol ağzı, əmək, cib kəsiyinin ətrafı tikmə ilə bəzədilirdi. Küdrü-qadın üst geyimidir. Bu geyim məxmərdən tikilir, xəzdəri və sıx naxışlarla bəzədilirdi. Bəzən sırtlı formada da tikilirdi.

Lənkəran geyimləri - bu bölgənin də geyim dəsti oxşar və fərqli cəhətlərilə seçilirdi. Geyimlər hamısı əl ilə çox səliqəli tikilirdi. Əsasən al qırmızı, badımcanı, açıq-qəhvəyi rənglərdən istifadə edilirdi. Tuman əsasən uzun amma gündəlik geyim kimi nisbətən qısa da olurmuş. Köynək boyunda bir düymə ilə düymələnir, bəldən bəzən qısa da olurdu. Cənub bölgəsində əsasən uzunətək köynək də geniş yayılmışdır. Köynək nisbətən uzun olub dizdən təxminən dörd barmaq yuxarıda qalırdı. Çəpkən və ya arxalığın yaxası açıq olurdu. Çəpkən Lənkərandə "Nimtənə" sözündən götürülmüş "mintənə" adı ilə bəlli olmuşdur. Lənkəran-Astara bölgəsində çəpkən əsasən uzunqollu olurdu. Bütün bu geyimlərlə yanaşı Azərbaycan xanımları ilin soyuq vaxtlarında küdrüyə bənzəyən lakin xəz qoyulmadan tikilən qolsuz və sırtlı-astarlı bir geyim növündən istifadə edirdilər ki, Lənkəran-Astara bölgəsində buna cilitka, bədənçə, qolsuz da deyərdir.

Лаура Садыгова

Особенности композиции женской национальной одежды Азербайджана Резюме

Статья посвящена композиционным особенностям женской национальной одежды Азербайджана. В результате проведенных исследований выявлены композиционные и декоративные особенности форм различных регионов.

Ключевые слова: одежда, цвет, культура, композиция, форма, регион, крой, декоративность.

Laura Sadiqova

Features of the composition of Azerbaijani national women's clothing Summary

The article is devoted to the composition features of the women's national dress of Azerbaijan. As a result of the conducted studies, composite and decorative features of forms were revealed by regions.

Keywords: Clothes, colour, culture, composition, the form, region, tailoring, decorativeness.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.04.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 03.05. 2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 29.05. 2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Mehriban Novruzova

ADMİU-nun Elmi Şurasının 06 iyul 2018-ci il, 09 sayılı qərarı ilə çap olunur